

Література і мова (I)

Юрій Тарнавський

Юрій Тарнавський поет і прозаїк, член Нью-йоркської групи. За фахом інженер-кібернетик, спеціалізувався в ділянці кібернетичного мовознавства. Працював над автоматизованим перекладом з російської мови на англійську, вивченням чужих мов за допомогою кібернетичних машин та програмуванням способом підкляси природних мов (англійської). Тепер працює над дослідями в ділянці теорії асембляторів та будовою асембляторів, керованих таблицями. Статтю його про літературу і мову друкуємо, як вислів поглядів автора. — Редакція.

1. 0 ЦО ТАКЕ ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР?

1. 1 Як і все інше, літературний твір може мати багато окреслень, деякі з яких можуть не залежати одно від одного, інші можуть взаємно себе виключати. В цьому випадку ми вживемо окреслення, яке не заперечуватиме принаймні більшості інших, бо буде на такому елементарнім рівні, що видаватиметься або самозрозумілим або безвартісним. Та безвартісним воно не буде, бо, усвідомивши собі цю прикмету літературного твору, ми зможемо пізніше прийти до висновків, які без цього усвідомлення могли б видатися безпідставними.

1. 2 Літературний твір, перш за все, можна назвати збором, жмутом інформації. Все інше, що хтось говорив би про цю інформацію, є тільки описом функціональних, намірових, і т. д. рис цього збору, та на найелементарнішій рівні літературний твір, це інформація. Дальше, можна додати (а це вже мабуть не видасться декому таким самозрозумілим), що всі формальні якості літературного твору, т. є, такі, що звичайно не зараховуються до змісту (для нас таке визначення вистачає), це теж інформація. Себто, що інформація в літературнім творі це не тільки його зміст, те «про що» автор пише, а і «те, як він це робить», якщо це «як» доходить до читача.¹ Це твердження буде витримане теорією інформації,

¹ Згідно з теорією інформації, скількисть інформації добута з повідомлення залежна від сприймача. Див. Norman Abramson, *Information Theory and Coding*, McGraw Hill Company, Inc., New York, 1963, стор. 2. Як приклад цього візьмим речення «Іван приїхав».

де навіть повторення фрази вважається додатковою інформацією,² а символами передавання інформації можуть вважатися присутність чи відсутність світла на певній частині телевізійного екрану,³ чи звук в музиці.⁴ Але і коли покличемося на власний досвід й усвідомимо собі, що, якщо щось у творі читач помітить, це значить, що воно дійде до його мозку, а, якщо це так, то воно мусить бути інформацією, що включатиме і всі формальні прикмети твору.

1. З Придивімся тепер, що це значить, що «як твір написаний», це теж інформація. Як приклад, візьмим віршований літературний твір, скажім сонет. Припустім, що рима його притримується взірця *абба абба ававав*, і що написаний він п'ятистоповим ямбом. Перше, що приходить на думку, це сказати, що в додатку до його змісту, сонет каже теж, що він складається з чотирнадцяти рядків (може й що з двох катренів і сестета), що написаний він п'ятистоповим ямбом і що римується за вище поданим взірцем. Це правда, але це не все. Пригадаймо з теорії інформації (див. примітку 1), що скількість інформації отриманої з повідомлення залежить він читача. Отже, залежно від того, хто він є, весь цей збір символів, які представляє сонет, діятимуть різно на нього і даватимуть йому різну інформацію. Коли читач людина, яка любить традицію, сонет казатиме йому (припустім), що він написаний людиною, яка поділяє цей його смак. Ритміка і рима говоритимуть йому про певний зв'язок між словами (у випадку рими, це буде щось в роді метафори, бо одне слово буде асоціюватися з другим), який йому буде приемним, і т. д. Коли ж читач буде людиною протилежного смаку, реагуватиме він на цю інформацію приблизно протилежно. А, коли він не знатиме багато про структуру сонета, чи взагалі про принципи західної поезії, він може й не помітити певних символів — н. п., що кожний рядок складається з п'яти стіп, так, що якщо б випадково один рядок випадав із цього взірця, він міг би цього не помітити і це не подіلالо б на нього так, як на якогось виробленого естета. Те саме стосуватиметься й інших символів твору, таких, як самого змісту, художніх засобів, синтакси, і т. п. Не забудьмо пригадати тут, що так само, як певний читач не помітить певних символів, що їх постачає

Для пересічної людини, це значитиме тільки, що якась особа чоловічого роду прибула до якогось невідомого місця. Для працівника розвідки, який очікував вістки від агента в ворожій заплілі, це може значити, скажімо, що бомбу було покладено в певне місце, що, далі, може значити, що певна ворожа інсталяція буде висаджена, і т. д.

² D. M. McKay, „The Place of ‚Meaning‘ in the Theory of Information”, *Information Theory, Third London Symposium*, Academic Press, Inc., Publishers, New York, 1956, стор. 220.

³ Norman Abramson, *цит. пр.*, стор. 13.

⁴ J. R. Pierce and J. E. Karlin, „Reading Rates and the Information Rate of a Human Channel”, *Bell System Technical Journal*, том 36, 1957, стор. 497—516, як цитовано в Norman Abramson, *цит. пр.*, стор. 40.

автор, він може помітити інші, які автор не помітив, коли, наприклад, через поквапність чи невміння він не дочислив чи перечислив скільки стіп в однім рядку. І, нарешті, інколи читач добачатиме в творі щось, чого немає, н. п., думатиме, що одно слово наголошене неправильно, тоді, як насправді воно буде не так. — Як бачимо, на цьому дуже примітивному рівні літературний твір не різниться від будь-якого іншого людського вислову. І не диво, бо було б дуже дивно, якби він різнився, оскільки на інформаційнім рівні він і є нічим іншим, як таким висловом.

1.4 Що відрізняє літературний твір від всякого іншого людського вислову чи збору інформації, це тип інформації, з якої він складається, наприклад, у поданім нами випадку, присутність рими і її взірць, стопа, скількість рядків, і т. д., якщо приймемо, як це дехто робить, що того рода інформація робить вислів літературним твором. Протеж, ця тема лежить поза рамцями цієї статті і не місце її тут розглядати, як і зрештою вона для нас не важлива. Але пригляньмося тепер до питання, яке для нас важливе.

2.0 ДЕ ІСНУЄ ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР?

2.1 Якщо погодимся з висновками, зробленими в попереднім розділі, то вже тепер можемо прийти до певних нових висновків, які трудно було б зробити раніше — а саме, що тому, що літературний твір, як збір інформації, справжньої вартости, так би мовити «свої цілі», він досягає там, де ця інформація може спричинити якусь реакцію, себто в людським мозку. Безперечно, можна твердити, що літературний твір, це те, що лежить на папері чи, скажімо, награно на магнетофонну стрічку, як, здається, прийнято в традиційнім, дотеперішнім розумінні літературного твору (що традиційне розуміння літературного твору таке, треба розглядати як наше припущення, оскільки не дається цитати, щоб це підтвердити, але воно мабуть правильне, — принаймні в тих випадках, де від твору вимагається певних характеристик, чи то змістового характеру — н. п., якихось моральних, політичних чи національних вартостей — чи чисто формального — н. п., римування від поезії, т. зв. «тривимірної» розрібки осіб в прозовім творі, чи дотримування мовних норм — бо тільки коли твір уважатиметься одним, самостійним предметом можна до нього ставити вимоги такого роду, в противнім же випадку вже існування одної особи, яка реагувала б позитивно на таку інформацію в її мозку, заперечило б абсолютність тих вимог; а такою особою може бути й автор). Але таке означення твору, якщо воно не неправильне, то принаймні неповне чи маловартісне. Нема бо сумніву, що кожен, хто пише для того, щоб те написане читали, цікавитиметься тим, якою буде реакція читача на його писання.

2.2 А тому, що з точки погляду передавання інформації ця реакція читача є не то що цікава, а найбільше цікава і важлива, назв'їм те, що постає в мозку читача після того, як він прочитав те, що автор написав, літературним твором. Те, що автор написав, тому, що має воно для нас неабияку вартість (незаступиму, бо без цього ми ніколи не могли б дізнатися, як виглядає літературний твір, бо він ніколи не повстав би), ми тоді не відкинемо, а затримаємо для наших цілей, називаючи його текстом літературного твору, чи, коротко, просто текстом.

2.3 Щоб зробити наше означення літературного твору цілком логічним і повним з точки погляду твору, як збору інформації, ми не повинні забути про автора і додати, що в його мозку теж, якусь мікросекунду чи скільки там, до того, як він кладе слово на папір, пишучи текст, постає інформація, і що ця інформація є одним з літературних творів — теж дуже важливим, бо без нього теж не могли б існувати твори в мозках читачів.

Але чому вдаватися нам до такого означення літературного твору, т. є місця його перебування? — З трьох причин. Бо коли усвідомимо собі те, що було саме сказане і застосуємо його в житті, можемо прийти до таких трьох висновків.

2.4 Автор літературного твору (припустім, що він людина абсолютно послідовна) буде звільнений від абсолютних, догматичних правил, бо знатиме, що не всі люди свідомі їх, чи з ними погоджуються, і покладатиметься на власний осуд, власну естетику, творячи так твори, якщо не добрі в абсолютнім розумінні, то найкращі, які він може дати; і далі, будучи свідомим, що його твір набере остаточної форми аж в мозку читача, знову ж, знаючи, що немає двох однакових читачів, не обтяжуватиме свого твору різними зайвими елементами, які буцімто читачеві потрібні — або ж, з другого боку, якщо це його цікавить, навпаки, буде свідомо поповнювати його такими елементами, що зроблять його більш сприйнятливим для певного кола читачів, які реагуватимуть однаково на дані елементи (це залежне від автора, наскільки він хоче розраховувати на статистичні дані того роду, і чи та як йому залежить на апелюванні до смаку читачів).

2.5 Читач літературного твору, будучи свідомим фактів, наведених в 2.4, підходитиме до тексту не як до чогось абсолютного, а як до умовного представлення авторового наміру (т. є. твору), прощаючи авторові прогріхи супроти його (читача) особистих смаків, які автор, не знаючи останніх, зробив. І так читачеве творення літературного твору в своїм мозку будо трохи подібним до детективної праці — на підставі інформації поданої в тексті і, може, навіть іншої інформації про твір чи про автора (н. п., що останній, народившись в певних областях, пише певною говіркою), читач відтворюватиме авторів намір. Таким чином він отримає таке правильне відображення авторового наміру, яке тільки в даних умовах, т. є при

передаванні інформації за допомогою письма, він може отримати.

75

2.6 Свідомий фактів, наведених в 2.4 і 2.5, і, тим самим, суті тексту, критик, тільки тепер зможе дати його правильну оцінку й оцінку таланту чи досягнення автора. Тут критик, озброєний звичайно більшим знанням ніж читач і, надіємось, гострішим аналітичним розумом, а, особливо, спонукуваний бажанням пізнання «правди» і маючи більше часу на таке завдання, дедуктивним способом, в більшості випадків, зможе дати набагато вірнішу оцінку предмета свого розглядання, ніж у випадку старого («паперового») означення літературного твору. Безперечно, абсолютно точно картини літературного твору в авторовім мозку він не дістане, але принаймні очистить її від всілякого павутиння його власних смаків і упереджень. Далше, вивчивши автора або з самого тексту або й із інших джерел, він зможе, принаймні місцями, відрізнити його твір від текстового представлення останнього за правилами, прийнятими автором, і так дати оцінку вміння автора віддати свій намір, що буде щось в роді оцінки його техніки, і показуватиме, як далеко авторові треба йти (як багато йому вчитися передавати свої наміри), щоб досягнути перфекції в обмеженні умов, що їх він сам собі поклав. Знову далі, маючи якісь статистичні дані про читачів, в руки яких даний твір може потрапити, критик зможе передбачити, як твір буде сприйнятий різними колами цих читачів, чи в творі є досить ключів для того, щоб авторів намір був сприйнятий (або, які кола читачів і до якої міри зможуть його сприйняти, може ж бути так, що, наприклад, іншомовна людина твору взагалі не сприйме, хоч такий висновок тривіальний). Це буде, треба сказати, тільки оціненням потенціалу тексту, а не наданням йому якоїсь означеної оцінки чи ноти. І вкінці, що теж може бути функцією, якщо не завданням, критики (і це вона часами виконує), він зможе підкреслити чи додати ключі до розшифрування тексту, полегшуючи цим сприйняття твору читачем.

2.7 Усвідомлення, зроблене в цім розділі, хоч воно й може бути підсумоване в однім, не таким то й довгим реченні, може мати майже безконечне практичне застосування в розумінні, оцінці, а особливо в будові автором літературного твору. Н. п., тому, що інформація, яка не вживається в творі для досягнення його цілі, затирається в людськім мозку (відкладається набік), включання її не то що непотрібне, а часами, з естетичного боку, небажане, бо робить воно твір непотрібно навантаженим, так би мовити, надутим. Тому то наполягання на дотримуванні хронології там, де дії незалежні одна від одної (н. п., що Іван їздив до міста десять разів і кожного разу робив щось зовсім незалежне від попереднього разу), зовсім не суттєве, бо так чи інакше воно затреться в мозку читача (в нашім прикладі, наприклад, він може навіть забути, скільки разів Іван їздив до міста — вісім чи дванадцять).

Це і є свідомою чи несвідомою причиною видалення хронології з багатьох творів сучасних письменників, суті чого багато з читачів і, мабуть, не менше критиків, не розуміє. (Хоч у такого письменника, як Робба-Грійє, хронологія не завжди видалена, як декому може здаватися. Часто вона представлена якимсь побічним, додатковим засобом, а не ситуацією в творі; наприклад, в романі «В лябінті», автор, щоб відрізнити час, коли писана книжка, від часу в самім творі, показує муху, яка лазить по абажурі, і яка не лазила б під час дії в творі, бо остання відбувається зимою.) Але ця тема вимагала б окремої статті.

2.8 Одне з таких застосувань цього усвідомлення може бути в розгляданні функції мови тексту літературного твору. А тому, що це і є темою цієї статті, зупинімся на цьому питанні.

3.0 ЯКА Є ФУНКЦІЯ МОВИ ТЕКСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ?

3.1 Єдиною функцією мови тексту літературного твору є передавання інформації з мозку автора до мозку читача; чи, згідно, затримання цієї інформації і роблення її приступною. Деколи мова тексту може бути темою літературного твору, наприклад, коли автор будує речення, щоб виявити якісь фонетичні, лексичні, чи синтаксичні питоменності мови, що це трапляється дуже рідко (звичайно, як додаток до головної теми твору). Але зауважмо, що навіть тоді мова тільки набирає додаткової функції теми і тоді цю її частину можемо розглядати окремо від її інформативної функції.

3.2 Є багато спірних поглядів на відношення мови до твору, який у ній закодований. У нас традиційні кола, чи принаймні частина їх, вважають її так тісно зв'язаною з літературним твором, що останнього без попередньої не можна уявити.⁵ Більш прогресивні кола деколи прирівнюють мову до матеріялу, з якого зроблений твір, як скульптура з глини.⁶ Останній погляд поділяє теж дехто з чужинців.^{7, 8} Але ця метафора здається трохи невідповідною чи неточною, хоча б

⁵ Н. п., Іван Кошелівець, «Про переклади й різне інше», *Сучасність*, ч. 4, 1969, стор. 63.

⁶ Н. п., Богдан Войчук, «Тільки про різне інше», *Сучасність*, ч. 7, 1969, стор. 70.

⁷ R. Welleck and A. Warren, *Theory of Literature*, New York, 1949, 1956, ст. 177, як цитовано в Sol Sapora, „The Application of Linguistics to the Study of Poetic Language”, *Style in Language*, Edited by Thomas A. Seboek, The Technology Press of MIT and John Wiley & Sons, Inc., New York, 1960, стор. 83.

⁸ Edward Sapir, *Language*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1949, стор. 222.

і тому, що, як Сол Сапора підкреслює,⁹ знання хемії матеріялу, з якого робиться скульптура, не матиме майже ніякого впливу на якість твору, тоді, як знання мови матиме багато більший вплив. Метафори метафорами, і коли вони вживаються для окраси, їхня влучність не така важлива. Але в нашій випадку, де ми хочемо дійти до суті, аналогія мусить бути дуже близька. Тому то краще мову тексту було б порівняти не до матеріялу скульптури, а до приладу, яким цей матеріял оброблений. Аналогія тут майже цілковита. — Людський мозок (дослівно, якщо повіримо фізіологам) є масою, яку автор моделює. Мова, це прилад, який він уживає для цього моделювання. А його уживання мови, це уживання цього приладу.

3.3 Тепер можемо залишити аналогію і говорити про саме явище мови, послуговуючися поняттями маса, прилад і уживання. Як бачимо, єдине, що важливе, це кінцевий витвір — змодельована маса, себто, за нашим означенням, літературний твір у мозку читача. З одного боку, можна сказати, що не важно, який прилад був застосований, щоб цей витвір створити. З другою ж можна твердити, що певного роду досягнення не будуть можливі з даним приладом. Щоб ширше висвітлити це, і ми це зробимо в дальшому, треба показати наскільки суттєвими можуть бути різниці між мовами текстів літературних творів. Але далі теж бачимо, що якість витвору не буде обов'язково пропорційна до складності приладу, а буде функцією його вживання. Деколи обмеженість приладу може створити ефект, який надасть витворові якусь оригінальну рису, що зробить його цікавим. (Наприклад, в скульптурі вживання великого долота надасть статуї експресіоністичної необтесаності, як в ранній романській скульптурі.) Іншим разом, потужний чи дуже прецизний прилад може бути наслідком того, що автор присвятить самому приладові надто багато уваги і дасть по суті поганий твір, скажімо, дуже «зализаний». Отож про якість, як функцію приладу, не можна й говорити, тільки про різницю. Цей висновок може здаватися необґрунтований, оскільки він винесений тільки з аналогії, тому пригляньмося до цього питання ще раз.

3.4 Досі ми розглядали мову в абстрактному контексті, як прилад. Подивімся тепер на неї, як так: які наслідки вона, так, як вона виглядає в тексті літературного твору, викличе в самім літературнім творі, коли він постане в мозку читача (про мозок автора, себто його літературний твір, тут не треба говорити, бо особливості мови тексту є наслідком його літературного твору, а не навпаки і цей наслідок включає і всі зайві чи неправильні елементи, що їх автор поклав у свій твір через невміння або неспроможність віддати свій намір. Певна мовна одиниця, чи це буде параграф, чи речення, чи фраза, чи слово, чи навіть частина слова (н. п., закінчення) можуть викликати такі, з'ясовані нижче, реакції в читача:

⁹ Sol Sapora, цит. пр., стор. 83—84.

3.5 Читач зрозуміє мовну одиницю і вповні погодиться з її застосуванням, себто свідомо чи несвідомо скаже собі, що він цю одиницю вжив би так само. Це відноситься й до випадків, коли вжиття цієї мовної одиниці викличе подив чи захоплення у читача. Коротко кажучи, це випадок, коли застосування мовної одиниці автора збігається з правилами (лексичними, граматичними, чи фонетичними) читача.

3.6 Читач її зрозуміє, але не погодиться з її вжиттям, і тим вона викличе у ній якусь негативну реакцію, наприклад, несмак, обурення, і т. п. (хоч деколи це може бути тільки усвідомлення, що він так цієї мовної одиниці не вживав би). Ця мовна одиниця може бути зрозуміла читачеві тому, що зустрічав він її вже раніше в іншому контексті, а може бути зрозуміла тільки завдяки ключеві, який знаходиться в данім тексті (або й буває якось з ним спорідненим), тому, що читач зустрічається з нею вперше. Цей ключ може бути загальний семантичний контекст твору (т. є, зміст), або й сам текст (наприклад, коли слово парафразується в тексті), може бути якийсь додаток до нього (н. п., словник незрозумілих слів на кінці твору, чи примітки), інша азбука, яка вказує на чужоземне походження одиниці (яке — треба догадатися зі шрифту чи контексту), що уможливають віднайти її значення в відповіднім словнику, і т. д., і т. д.

3.7 Читач не зрозуміє мовної одиниці через відсутність ключа для її зрозуміння (неспроможність читача тут, безперечно, не можна брати до уваги). Це значить, що мовна одиниця не існує в такій формі в мові чи мовах відомих читачеві і, в додатку, автор не дав у тексті літературного твору ключа для її зрозуміння.

3.8 Мовна одиниця буде полісемантичною через відсутність ключа для розв'язання полісемії. Така одиниця може мати в додатку характеристику 3.5 або 3.6, себто може бути вживана в усіх її значеннях, так, що не викличе негативної реакції читача, або так, що її викличе. Значить, коли полісемія буде розв'язана, ця одиниця опиниться в одній із двох вищезгаданих категорій.

3.9 Читач неправильно зрозуміє мовну одиницю через відсутність ключа для її правильного зрозуміння. Тут ця одиниця, перед її правильним зрозумінням, теж може посідати характеристику 3.5 або 3.6.

3.10 Поминаючи можливість, що автор хоче викликати у читача реакцію саме таку, як це робить мовна одиниця в випадках 3.6—3.9, себто коли він уживає її, знаючи, чи припускаючи, що читач реагуватиме на неї саме так, як він хоче, бо тоді ці випадки властиво зводяться до 3.5 (читач зрозуміє авторів намір), а зробивши припущення, що автор саме хоче, щоб мовна одиниця була сприйнята так, як у випадку 3.5, ми можемо прийти до певних, поданих далі висновків. — Тільки випадки 3.7—3.9 становлять справді серйозну проблему, бо

бажана інформація взагалі не доходить до читача. Цих випадків автор повинен остерігатися, як тільки може, бо тоді твір розбігатиметься з ціллю. Щоб запобігти цьому, текст повинен бути доповнений відповідними ключами. Зауважмо, однак, що ці ключі деколи можуть бути дуже загального характеру — н. п., чужомовні словники, де окреслено значення слів уживаних в тексті; в цьому випадку автор мусить тільки уможливити читачеві догадатися, до якої мови належить слово (як це робить Павлд у своїй поезії). Але не спрощуймо цієї проблеми до тривіальної — не завжди буде її так легко оминати. Справа в тім, що ні автор ні будь-хто інший не може встановити наперед характеристики людей, які будуть читати текст, бо кожна людина інакша. В цьому випадку автор може зробити припущення, що текст буде читаний читачами (т. є, що він пише його для читачів), які знають мову, в якій він написаний. Але і тут проблема не цілком розв'язана. — Вибираючи якусь групу читачів, автор конфронтується із ступенем мовної однастайності цієї групи, бо хоч є можливим, в теорії, що буде стовідсотково однастайна, але й можливо, що її однастайність буде значно менша. В таких гірших випадку автор, не знаючи, якого роду читачі будуть сприймати текст його літературного твору, єдине, що може зробити, це вибрати собі якусь підгрупу, яка, як він знає, існує (і членом якої він очевидно є), і звертатися до неї; на другі ж підгрупи, єдине, що він може зробити, це махнути рукою, ще може надіючися, що ті члени з них, які будуть зацікавлені твором, попрацюють достатньо над ним (ужиють даних ним чи якихось зовнішніх ключів), щоб його правильно сприйняти. Зауважмо, що говорити тут, що якість твору буде відворотно пропорційна до кількості проблематичних мовних одиниць (чи згідно, скільки потенційних читачів, які не матимуть з ним проблем) в його тексті це абсурд. Бо твір тоді був би залежний, поперше, від мовної однастайності групи (в другім випадку ще й від числа людей, які послуговуються певною говіркою цієї мови), і уродженці більш однастайного мовного оточення, чи певного діалекту, автоматично були б потенційно здібнішими авторами, ніж ті, що походять з інших мовних груп. Щоб хоч частинно вибратися успішно з такої ситуації, автор мусів би якимсь чином встановити, чим вирізняється мовна група, для якої він пише — що було б нелюдським завданням для однієї, ще до того нефахової, особи приналежної до нації (такої, н. п., як українська), говірки якої недостатньо описані.

3.11 Це стосується випадків сприймання мовної одиниці читачем — 3.7—3.9. Зостається ще тільки випадок 3.6. Проблема із ним властиво така сама, як із останніми, себто кількість мовних одиниць цього типу буде залежна від мовної однастайності групи, для якої твір написаний. Але він має трохи інші особливості. — Твір тут не буде неправильно зрозумілий, а тільки викличе якусь негативну реакцію у читача. Ясно, хтось скаже, що коли твір викличе несмак, а автор

цього не хотів, то твір є невдалий. До того ж можна додати (за твердженнями поданими раніше), що особливість мовної одиниці, яка викликає несмак, саме і є інформація, а не щось собі таке неважне. Це правда, але було б найвним думати, що знайдеться якийсь твір, який, якщо не з мовного боку, то з якогось іншого (тематичного, образного, структурального, і т. д.), не викличе якоїсь негативної реакції у якоїсь групи читачів.

Коли автор має до діла з мовним суспільством, яке значною мірою однотайне відносно даної одиниці, може бути якийсь сенс у видаленні цієї мовної одиниці з тексту. Але коли так воно не є, така зміна може не принести бажаної користі. А що про мовну однотайність суспільства одній мовознавчому нефаховій людині говорити важко, цей підхід краще не пропонувати, як розв'язку.

3. 12 Пригляньмося ще раз до заторкненої проблеми. — Вона зводиться не до непорозуміння, а до порушення смаку. Адже ж відомо, що смак, явище гнучке, і він може бути вироблений. Тоді, чи не має автор права старатися змінити наставлення читачів до застосування ним даної мовної одиниці; так само, як він це робить з багатьма іншими характеристиками твору? Безперечно, цей підхід може бути утруднюваний активним поборюванням вживання певної мовної одиниці. Коли читачеві прищепиться погляд, що щось є негативне, це буде важче усунути, ніж коли дораджувати йому бути по-благливішим відносно несмачних (властиво йому чужих, бо тут тільки про те й ідеться) мовних одиниць. Виходить, як бачимо, що труднощі з уживанням чужих мовних одиниць в тексті твору не до такої міри зв'язані з читачами, як з тими колами, які через свій авторитет (критики, мовознавці, і т. д.) твердять, що вживання певної мовної одиниці неправильне, і тим наставляють читачів проти неї. Займати таку позицію із точки зору передавання інформації (відображення авторського наміру), як бачимо, немає причини, бо читач знає дуже добре, що автор хоче сказати, тільки він не хоче погодитися з тим, як це зроблено.

3. 13 Тому то, властиво, не потрібно докладати більше труду до того, щоб доказати нелогічність настанови, що мова тексту літературного твору мусить дотримуватися мовних норм. Але нам добре відомо, які є підстави такого твердження і тому, щоб випередити оборонців цієї настанови, розглянемо їх. Настанова ця основана на твердженні, що серед даного мовного середовища, в додатку до його «правильної» мови, яку називають літературною чи стандартною, існують мовні одиниці — фонетичні, лексичні, морфологічні чи синтаксичні —, які є неправильними. І вживання «неправильних» мовних одиниць в тексті літературного твору, до більшої чи меншої міри (чи може й цілковито) принижує його вартість. Тому пригляньмося до цього погляду.

4. 1 Вичерпна відповідь на таке поважне запитання, як заголовок цього розділу, була б дуже амбітною, якщо не неможливою. Тому обмежимося тут до розгляду тих питань мови, які мають безпосереднє відношення до нашого наміру. (В цьому висунемо ряд тверджень, які матимуть за завдання заперечити твердження тих кіл, які вважають, що відокремити літературний твір від мови його тексту неможливо, або, інакше висловлюючися, що відступлення (особливо несвідомі) в мові тексту літературного твору від стандартної мови понижують вартість літературного твору. Почнемо з найбільш загальних тверджень і перейдемо до специфічних.

4. 2 Якщо можна сказати, що якесь суспільство (напр., нація) має одну мову, то ця мова постійно міняється,^{10 11} хоч ця зміна може бути непомітною для того, хто за цим не слідкує.¹² Якщо це так, якщо зміни допускаються на те, щоб формувати мову, то мовні одиниці в тексті літературного твору, що не належать до стандартної мови, можна трактувати як пропоновані зміни, і спитати, чому тоді, в дану мить, було б заборонено їх вводити? Бо, у протилежному випадку, треба було б твердити, що зміни, які вводилися вчора, і які тепер є частиною стандартної мови, є неправильні, і, тим самим стандартна мова є неправильна.

4. 2 Тому, що є незаперечним, що мови постають завдяки змінам, то настанову, щоб не дозволяти на введення нових змін в дану мову, треба чимось обґрунтувати. Одною такою причиною було б твердження, що раніша мова була недостатньо розвинута для її комунікативного завдання, а сьогодні вона достатньо розвинута. Однак, такий аргумент ледве чи можна було б обґрунтувати фактами, принаймні в усіх випадках (стосовно окремих мовних одиниць в даній мові, а не окремих мов), бо багато змін, які було допущено в мову, явно не роблять її більш комунікативною, а просто іншою. Наприклад, коли мова потребує нового слова, яке було б незручно описати цілою фразою (н. п., циклотрон, електрон і т. д.), то тут можна говорити про поліпшення комунікативності. Але коли одно слово замінюється другим, яке тільки фонетично різниться від нього, і воно не помітно коротше чи краще вкладається в фонетичну систему мови, що може умовно можна було б назвати поліпшенням комунікативності (н. п., «солдат» замість «воїн», чи «це» замість «се»); чи коли вводяться фонетичні, морфологічні, і синтаксичні зміни, які знову ж не мають нічого спільного з поліпшенням комунікативності (н. п., перехід наголошеного «о» в «і» як в «стол/

¹⁰ Ronald W. Langacker, *Language and its Structure*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1968, стор. 175.

¹¹ Edward Sapir, *цит. пр.*, стор. 147.

¹² Leonard Bloomfield, *Language*, Holt, Rinehardt and Winston, New York, 1961, стор. 281.

стіл»; чи заступлення звичайно коротшого місцевого відмінка довшим давальним, яке тепер вводиться в українську мову, як н. п., «на ліжкові» замість «на ліжку»; чи заступлення закінчення «ой» родового відмінка прикметників і іменників жіночого роду закінченням «ої», яке по суті довше, бо складається із трьох фонем), то аргумент розпадається.

4. 3 Якщо це так, то тоді заборона ввведення нових мовних одиниць мусить бути основана на якихось інших критеріях. Критерії ці можуть відноситися або до компетентності (права) тих, хто ці мовні одиниці уводить, або ж до характеру самих мовних одиниць. Себто, вже не можемо виключити можливість ввведення нових мовних одиниць, а тільки певних із них. Пригляньмося спершу до першої можливості.

4. 4 Часто можна почути твердження, що не поодинокі особи, а тільки народ має право міняти мову. Неправильність такої думки може бути легко доказана. Якщо її допустити, то це повинно означати, що якщо якась нова мовна одиниця вводиться в мову, вона мусить постати в цей сам час (може до найменшої долі секунди) в мозках принаймні якогось певного числа осіб (якого, це ще треба було б окреслити). Та перевірення цього факту вимагало б фантастичних зусиль, яких, зрештою, ніхто ніколи не підійметься, бо практично (перевірити це неможливо (завважмо, що, раз мовна одиниця висловлена людиною, можливість її розповсюдження така, що, коли б та сама мовна одиниця, навіть за досить короткий час, була висловлена якоюсь іншою особою, в іншій, доволі віддаленій місці, практично майже не можна було б виключити впливу першої на другу, навіть при щирім переконанні другого породжувача її, бо він міг би бути несвідомим впливу). Отже, вище згадане твердження явно недостатньо обдумане. Такі нові мовні одиниці, які приписуємо народові, напевно майже завжди, статистично говорячи, породжуються одною особою, яка залишається анонімною. Це вияснення й підтверджують компетентні мовознавці.¹³ Але, хіба анонімність може мати якесь відношення до якості чи взагалі характеру мовної одиниці? Якщо застосувати такий принцип, то він буде цілком арбітарним. Тож, мабуть, і ті, хто проповідує народність змін, не приписуватимуть самій анонімності ваги. Ідеться тут, безперечно, про прийняття мовної одиниці народом, себто якоюсь частиною мовного суспільства. Але, якщо це так, то, коли мовна одиниця появиться, багато часу мусить пройти, щоб побачити, чи вона в народі може прищепитися, отже, зараз по появі її, не матимемо права відкидати її, як «ненародну». Але, тому, що ми не можемо виключити можливості, що, хоч вона не прийнялася за якийсь час, одного гарного дня вона таки прийметься, часові критерії взагалі не можуть бути приводом відкидання нових мовних одиниць.

¹³ Roland W. Langacker, цит. пр., стор. 57.

4. 5 Тому, що звичайно не народ колективно, а поодинокі особи створюють і вводять нові мовні одиниці (найбільша можливість колективного творення нових мовних одиниць заіснює під впливом якихось зовнішніх чинників, таких, як, наприклад, контакт з чужими мовами, де більше ніж одна особа може створити однакову мовну одиницю незалежно, модифікуючи чужу мовну одиницю, н. п., слово, таким самим механізмом, н. п., фонетичною системою рідної мови, як, н. п., в вимові англійського «bus», як «бас», українців в Америці; статистично породження однакових нових мовних одиниць без таких зовнішніх чинників є дуже неправдоподібне), можна було б твердити, що тільки певні особи мають таке право. На перший погляд таке твердження здається досить логічне — мовляв, не можна першій-ліпшій, напівписьменній людині дозволяти «псувати» мову; тільки ті, що компетентні, можуть мати право її міняти. Та в цьому випадку треба окреслити компетентність. Перше, що приходить на думку, безперечно, є знання мови — себто тільки ті люди є компетентні це робити, хто знає мову, т. є, вчені люди, особливо мовознавці. На цей аргумент можна дати ряд відповідей. Поперше, мови безперечно мінялися задовільно, заки існували мовознавці, доказом чого є принаймні більшість сучасних мов, бо принаймні більшість із них розвинулися без серйозної допомоги мовознавців. Далі, що є безпосереднім запереченням, кожна нормальна людина визначається здібністю (і ця здібність є те, що найбільше відрізняє її від вищих класів тварин), до часу коли вона стане дорослою, вивчити мову *самостійно*, і задовільно, через контакт з іншими людьми. Цей факт підтверджується найбільшими авторитетами в модернім мовознавстві. Так Блумфілд каже, що «наші школи вчать нас дуже мало про мову, а те, що вони вчать нас, є звичайно неправильним,¹⁴ і, далі, за-суджує погляд, що мовознавці, завдяки своєму вивчанню мови, мають право приписувати, як люди повинні говорити.¹⁵ Сепір каже, що немає двох осіб, які говорять тою самою мовою, а своїм власним діалектом; цим він стверджує, хоч і посередньо, що кожний член мовного суспільства є однаково компетентний у мовних питаннях.¹⁶ Чомскі вже зовсім дослідливо каже, що кожна нормальна людина є однаково («повністю», за його словами) компетентна у своїй матірній мові.¹⁷ Такий погляд був обстоюваний і мовознавцями раніших ге-

¹⁴ Leonard Bloomfield, *Outline Guide for the Practical Study of Foreign Languages*, Baltimore, 1942, стор. 1, як цитовано в Mario Pei, *The Voices of Man*, Harper and Row, Publishers, New York, 1962, стор. 117. В цій книжці див. примітку 2 на стор. 122, де подано більше подібних цитат.

¹⁵ Leonard Bloomfield, *Language*, стор. 7.

¹⁶ Edward Sapir, цит. пр., стор. 147.

¹⁷ Noam Chomsky, *Current Issues in Linguistic Theory*, Mouton & Co., The Hague, 1964, стор. 8—9.

то ще можливо можна було б будувати якісь теорії. Але коли дана мова явно відбиває різні чужі лексичні впливи (н. п., турецькі, себто не індоевропейські, в українській мові, такі, як «козак», чи «карий», чи «байрак»), то про якусь органічність лексики не може бути мови; себто лексика не підпорядковується не то, що якимсь метаправилам, а навіть простим правилам. А, зрештою, якщо це не так, то мовознавство такі правила чи метаправила не відкрило і, тому, мовознавці ніякою мірою не можуть бути більше компетентні в цій ділянці, як яка небудь інша людина, оскільки вони теж муситимуть покладатися тільки на власну інтуїцію. Якщо ж іде про морфологію і синтакс, то вони складаються з правил.

Правила ці безперечно (звичайно) об'єднані в якісь групи, які, собою, творять структуру мови. Але, поперше, є незаперечним, що не всі групи правил навіть одного аспекту мови мають якесь відношення одна до одної; себто, є незаперечним, що принаймні деякі із них є зовсім незалежні одна від одної і не підпорядковуються ніяким спільним метаправилам. Наприклад, не можна сказати, що в українській мові існує якесь споріднення між відміною дієслів і іменників; або, що існує споріднення між керуванням іменника прийменником і порядком підмета і присудка в реченні. Далі, є теж незаперечним, що для багатьох правил в будь-якій природній мові (на відміну від штучних, таких, як програмувальні мови в кібернетиці) існують винятки. Отже, бачимо, що нові правила, якщо вони не входять в існуючі групи правил, можуть бути розглядані або як окремі, незалежні групи, або як винятки, яких вже так чи інакше багато в мові. Правда, тут можна твердити, що додаткова нова група правил чи винятків, хоч вони і не єдині, робитимуть мову ще більше складною («нелогічною»), ніж вона вже є. І таке твердження зовсім слушне. Але, коли поліпшення (комунікативні), які нова мовна одиниця введе в мову достатньо великі, вони можуть переважити цю від'ємну сторону її, і одиниця така в мові таки прийметься. І це і є єдине мірило, яким можна оцінювати нові мовні одиниці. А далі, зауважмо, що називати такі мовні одиниці «неограниченими» не можна, бо мова вже включає такі одиниці, що випадають з правил, яким вона в більшості підкоряється. Щоб показати, що це справді так, подивімося на деякі сучасні мови. Всі вони виглядають нібито статичні, і дехто може твердити, що їхні структури пов'язані в органічну, нерозривну єдність, яка тільки може здаватися непов'язаною. Але, коли порівняємо групу мов, які походять з одного кореня, побачимо, що або «органічність», про яку йдеться відноситься до таких загальних аспектів, що вони однакові в усіх мовах (принаймні тих, що походять з того ж кореня), або її цілком немає, оскільки різниці між мовами, які походять з одного кореня можуть бути колосальні. Візьмім, наприклад, індоевропейські мови. Існують між ними мови з дуже сильною системою відмін, такі, як східнослов-

новатимуть ці нормативні чи консервативні кола факт, що мови мінялися «правильно» в минулому) то і вона мала б право ввести в мову таку нову мовну одиницю. Отже, бачимо, що, в найгіршому випадку, не в фахові вводителів справа, а в самих мовних одиницях. Тому пригляньмося тепер до них.

4. 7 Розгляданням характеру нових мовних одиниць, чи мовних одиниць взагалі, будемо відповідати на питання, до якої міри аналітична компетентність важлива для права вводити нові одиниці в мову, і які мовні одиниці, якщо такі існують, не мали б права бути введені в мову. В цій випадку, єдине, що можна вимагати від мовної одиниці, це те, щоб вона якоюсь мірою гармонізувала з рештою мови, т. є, висловлюючися формально, щоб вона не випадала із загальної структури мови, чи, іншими словами, щоб вона була «органічна». В такому разі треба нам встановити, яку єдність можуть творити структури різних аспектів мови, чи що таке їхня органічність. Тут поділимо, за традиційною манерою (а для нашої цілі вона цілком задовільняюча), мову на лексику, морфологію, синтаксис, і фонетику (в писаній мові буде їй відповідати правопис), і подивимось окремо на кожну з них. В теорії, справа тут дуже проста — кожна нова одиниця мусить підпорядковуватися окремо правилам кожної з чотирьох (чи п'ятьох) аспектів мови. Та в практиці справи стоять інакше. — Що таке підпорядковуватися (чи «гармонізувати з» згадане раніше)? Якщо воно значить «не відходити від», то це виключає ввведення мовних одиниць з новими характеристиками в дані аспекти мови, н. п., що дане слово мусить складатися з фонем, що вже існують в мові. Але тоді це виключало б можливість міняти мову і настоювало б на її статичності, т. є, відбирало б їй право, яке вона мала раніше, і завдяки якому вона набула свої теперішні характеристики. Якщо ж не йдеться про те, тоді нові мовні одиниці мусять підпорядковуватися тільки правилам, які об'єднують правила даного аспекту мови, себто метаправилам. (Але, властиво, і на це не було б ніякої причини, бо якщо міняються правила, то можуть мінятися і метаправила, хіба якщо було б доказано, що, поперше, метаправила ніколи не мінялися в ніякій мові, що значило б, що всі мови, що походять з одного кореня, мали б однакові метаправила, і, в додатку, що характер метаправил якоюсь мірою так тісно зв'язаний з людською здібністю говорити, що зміна цих метаправил відбирала б людині мову). Отже, пригляньмося тепер до них в контексті різних аспектів мови.

4. 8 Візьмим під розгляд найперше лексику. В мовознавстві загально прийнято, що відношення між фонетикою і семантикою (signifiant і signifié в термінології Де Соссюра) є арбітрарне²¹ бо інакше всі мови були б лексично однакові.²² Якщо вся лексика мови виводилася б з одного джерела,

²¹ Milka Ivić, цит. пр., стор. 127.

²² Mario Pei, цит. пр., стор. 23.

нерадій. Так, Де Соссюр твердив, що вже сам акт мови підтверджує нищення існуючої норми,¹⁸ і його поняття мови особи («parole»), як справжня реалізація мови, говорить про однакову компетентність всіх членів мовного середовища. Теж Казанська школа Бодуена де Куртене, ще раніше (в 1880-их роках) висловлювала подібні думки, і навіть бачила мову, як поле бою між консервативними і прогресивними силами.¹⁹ (Ширше обговорення цієї теми та критику нормативних позицій можна знайти в книжці популярного характеру «Голоси людини» американського мовознавця Маріо Пей).²⁰ Тому то, щоб твердити, що тільки певна група людей є компетентна вводити зміни в мову, треба довести, що компетентність цієї групи є справді надзвичайна, чи, радше, що особи поза цією групою некомпетентні в знанні своєї мови, заперечуючи цим не тільки факти і здоровий глузд, а й найбільші мовознавчі авторитети.

4. 6 Але, на якій підставі робилися б такі твердження? Сам факт відвідування університету чи навіть посідання диплому ще нічого не значить. Що могло б бути важливим — це знання. Але якого знання набувається при вивчанні мовознавства? В основному знання техніки аналізу й опису мови, а не самих фактів. Адже для того визначається ця техніка, щоб пізніше, зі зібраних фактів (т. є, фактів, які мовознавець колись збере серед народу), зробити якісь узагальнюючі висновки (відкрити принципи структури; мовознавство у світі, до речі, тепер в більшості зацікавлене навіть не тим, а відкриттям правил, чи мов — метамов, — які служили б для опису структури людських мов). Отже, вивчаючи мовознавство набувається здібність роблення *аналізи* існуючих вже фактів, а не самих фактів. Дальше, навіть такі мовознавчі кола, які колись настоювали (чи може й ще тепер це роблять) на приписуванні норм, робили це не на підставі знання вводити нові норми, яке набули в школі, а теж на підставі здібностей аналізувати існуючу мову і відкривати у ній факти, які за їхнім твердженням (що, треба признати, частинно правда, але це, як побачимо, не робить різниці), нефахова людина не завжди помітила б. Отже, ще раз, поминаючи факт, що світове мовознавство не згідне з цим наставленням, мовознавці були б єдиними компетентними особами вводити нові мовні одиниці в мову, тільки тоді, коли б їхня набута в школі здібність аналізувати такі одиниці, приводила їх до висновку, що ці одиниці якоюсь мірою неправильні. А, якби якась особа, яка не студіювала мовознавства теж посідала, скажімо в деяких випадках, таку ж інтуїтивну здібність приходити до такого ж висновку (а що це можливо, цього мабуть ніхто не заперечить, бо цим мабуть і пояс-

¹⁸ Milka Ivić, *Trends in Linguistics*, Mouton & Co., The Hague, 1965, стор. 128.

¹⁹ Там таки, стор. 98.

²⁰ Mario Pei, *цит. пр.*, стор. 116—121.

в'янські чи балтицькі, а існують такі, як англійська і романські, де відміна іменників майже цілком затерлася. Отже, або зміни введені в останні мови були «неорганічні», або система відмін в попередніх мовах є «неогранічною». Якщо перше правда, то можна вводити «неорганічні» зміни в мову; якщо друге — то про яку «органічність» може бути мова (і, ясно, не було б «неорганічним» видалити систему відмін зі східнослов'янських мов). Ми схильні до першої інтерпретації наведеного явища, себто, що приходить час, коли в дану мову вводяться зміни в її структуру, які, хоч вони і випадають із загального узору, можуть в мові прищепитися і надати їй зовсім іншої структури. Такі зміни можуть відноситися якщо не до всіх, то принаймні до багатьох аспектів структури мови, які на перший погляд можуть видаватися абсолютно святими.

Подібне, мабуть, можна було б сказати і про фонетику, але, оскільки вона має дуже незначне відношення до нашої теми (т. є, до писаного слова — н. п., якщо писати прийнятою азбукою, то ввведення нових фонем неможливе), розглядати її детальніше не будемо.

У зв'язку з тим, що сказано вище, варто підкреслити, що багато, якщо не всі структуральні єдності мови свідомо чи несвідомо відчуються людьми, які нею говорять, навіть коли вони не мовознавці, доказом чого, знову, є наявність таких структур (попри винятки до них) в мовах, оскільки вони були створені такими людьми. Так, що, хоч і є незаперечним, що такі люди цих структур не вміли б описати, вони здібні підсвідомо їх помітити, і їм підкорятися, і, коли б вони вводили нові мовні одиниці, старалися б підпорядкувати останні їм. Добрим прикладом цього є ввведення нових слів в українську мову, такі, наприклад, як «кіно», що їх «звичайні» люди обов'язково хочуть трактувати, як слово середнього роду, родовий відмінок якого є «кіна». Іронічним і парадоксальним є те, що саме мовознавці, ті, які нібито мали б мати більше здібностей помічати «органічність» мови, ніж попередні, настоюють на тім, щоб це слово не відмінялося, і тим випадало з загальної структури мови.

Закінчення в наст. числі

Література і мова (II)

Юрій Тарнавський

4.9 Вертаючися ще раз до теми, підкреслимо, що теорія органічного співвідношення мовних одиниць у мові базується на припущенні, що мови є «чистого» походження (походять з одної мовної родини). Та це твердження було заперечене Гуго Шухардтом ще під кінець минулого століття в його розгляді т. зв. змішаних мов, що складаються з цілком неспоріднених одиниць²³ (і такими можуть вважатися слова типу «кіно», як і якінебудь інакші нові мовні одиниці). Безперечно, в такому випадку можна говорити, що зміни цього роду зробили б мову негарною чи неестетичною, але з фактами і логікою це вже не має нічого спільного. Як каже Маріо Пей: «Завжди і всюди люди називали свою мову гарною... Приклади хвалення своєї мови й осудження чужих зустрічаються так часто... в історії, що томи можна було б написати на цю тему».²⁴ А це відноситься і до людей, які говорять мішаними мовами.

4.10 У зв'язку з цією теорією «органічності», чи не найбільше засуджується тип нових мовних одиниць, що постають під впливом чужих мов. Але сучасне мовознавство не тільки підтверджує, що мови можуть спорадично впливати одна на одну,²⁵ а й що (це твердження Празької школи) сусідні мови вступають в т. зв. «мовний союз» навіть тоді, коли вони не походять з того самого кореня (н. п., балканські мови, такі, як румунська, болгарська, македонська, грецька й альбанська).²⁶ Так чужомовні впливи можуть бути в фонетиці²⁷ (н. п., серед американських індійських мов),²⁸ синтаксі (н. п., уживання інфінітива в балканських мовах);²⁹ чи безособові і партитивні конструкції в польській, російській і фінських мовах;³⁰ чи запозичення з грецької мови уживання активних дієприкметників, і конструкції інфінітива зі знахідним в східнослов'янських і південнослов'янських мо-

²³ Milka Ivić, цит. пр., ст. 65.

²⁴ Mario Pei, цит. пр., ст. 96.

²⁵ Leonard Bloomfield, *Language...*, ст. 445.

²⁶ Milka Ivić, цит. пр., ст. 143.

²⁷ Edward Sapir, цит. пр., ст. 199.

²⁸ Roland W. Langacker, цит. пр., ст. 177.

²⁹ Там таки, ст. 177.

³⁰ Leonard Bloomfield, *Language...*, ст. 470.

вах,³¹ морфології,³² і, безперечно в лексиці.³³ Питання чужомовних впливів широко розглядається в сучаснім мовознавстві³⁴ і, безперечно, не засуджується, як якесь збочення чи аномалія. Розглядаючи протиставлення до чужих впливів, Вайнрайх твердить, що лояльність до мови є базована на політичних радше чим мовознавчих чинниках.³⁵ Далі, говорячи про менше мовне суспільство серед більшого³⁶ (таке, яким є українська еміграція в Америці), він ділить його на «реалістів» і «лоялістів», і каже, що другі вважають перших зрадниками національної справи, і цитує інше джерело, яке каже, що «нативістичні тенденції є найсильніші в тих класах, які займають кращі становища і які чуються загрожени культурною зміною. Цей чинник може розділити суспільство надвое, де упривілейовані одиниці чи групи проповідуватимуть раціоналізований нативізм... тоді, як менше упривілейовані є за асиміляцію. Це можна бачити в багатьох групах імігрантів в Америці».³⁷ Так, що, як бачимо, немає мовознавчих підстав відкидати нові мовні одиниці, породжені чужими впливами; а, якщо існує опозиція до них, то це є справа тільки суспільно-політичного характеру.

4.11 Існує ще один тип нових мовних одиниць, який є часто засуджуваний, і навіть висміюваний, пуристичними колами — це мовні одиниці, що походять з діалектів. Для обговорення цього, властиво, не треба окремого підрозділу, бо, оскільки різниця між мовою і діалектом справа більш політичного характеру, ніж мовознавчого, якщо діалект назвемо чужою мовою, можемо до цього питання застосувати відповідь зроблену в 4.10. А, в додатку, тому, що діалект звичайно буде ближчий до даної мови ніж справді чужа мова, ті, хто журиться «органічністю», повинні мати менше закидів до нових мовних одиниць цього типу ніж до попереднього. Але, не зважаючи на те, пригляньмося до цього питання окремо і ближче, бо воно ключеве в нашій намаганні знайти відповідь на ставлення до нових мовних одиниць. Для цього треба розглянути поняття стандартної мови, яке було згадане вище. Стандартні мови, як правило, виникають із одного діалекту, який, через політичні, економічні, чи інші

³¹ Р. Ружичка, «О понятии 'Заимствованный синтаксис' в свете теории трансформационной грамматики», *Вопросы языкознания*, Но. 4, 1966, ст. 80—96.

³² Hugo Schuchardt, *Hugo Schuchardt-Braun*, Halle, 1928, ст. 195, як цитовано в Uriel Weinreich, *Languages in Contact*, Mouton & Co., The Hague, 1963, ст. 59. Тут Вайнрайх підкреслює, що твердження це спірне, та цитує друге джерело, де вводиться критерій різниці між *langue mixte* і *langue melangée*.

³³ Roland W. Langacker, цит. пр., ст. 175.

³⁴ Напр. див. Uriel Weinreich, цит. пр.

³⁵ Там таки, ст. 99.

³⁶ Там таки, ст. 101.

³⁷ Ralph Linton (ed.), "Nativistic Movements," *American Anthropologist* n. s. 45. 230—40 (1943), як цитовано там таки, ст. 101.

причини набирає престижу.^{38 39} Та, чи це буде один діалект чи більше, для нас не грає ролі. В кожному разі будуть існувати діалекти, певні особливості яких (т. є, джерела нових мовних одиниць) не будуть включені в стандартну мову. Отже, існує питання, чи мають ці діалекти право бути джерелами нових мовних одиниць. Завважмо, що не говоримо тут про якість самих мовних одиниць, як кандидатів на поступлення в мову. Якість ця, себто міра до якої ці мовні одиниці виконуватимуть своє завдання (якщо така якість може бути міряна, а часами вона може — н. п., простота синтаксичної конструкції), самозрозуміло, буде якоюсь мірою впливати на те, чи такі кандидати в мові приймуться чи ні; тут ідеться нам тільки про право. Якщо б вони цього права не мали, то мусіло б це бути з якихось логічних причин. З мовного боку, це могло б бути тільки тоді, коли б ці діалекти були якось суттєво гірші чи нижчі від тих, що породили стандартну мову, і від самої стандартної мови, або може, знову ж, такі, що органічно до поновлювання даної стандартної мови не надавалися б. Першу пропозицію, знову ж, відкидає сучасне мовознавство. Ленґейкер, у своїй вже цитованій книжці, н. п., каже: «Паризький французький діалект набрав великого престижу в Франції, та вповні через зовнішні причини; він не є суттєво кращий, ніж будь-яка інша говірка».⁴⁰ Приблизно те саме підтверджує Блумфілд.⁴¹ А другу пропозицію ми відкинули вже раніше, з вище наведених причин. Отже, якщо існують якісь причини для відкинення певних діалектів з ряду кандидатів на поновлювання мови, вони можуть бути тільки суспільно-політичного, а не мовознавчого характеру. Але таких теоретично не можна обґрунтувати.

На пропонування і відкидання нових мовних одиниць породжених діалектами можна дивитися ще з трохи іншого боку. — Такі діалекти, видно, набувають більшого престижу (н. п., особи, які говорять ними, набувають вищу освіту і починають брати участь в літературі і стараються поширити свій вплив, так, як це колись зробили діалекти, що лягли в основу стандартної мови; а ці другі діалекти (т. є, стандартна мова), як можна й очікувати, протиставляться цьому намаганням зсунення їх з постаменту.

4.12 Щоб відповісти на питання повністю, доведеться ще глянути на третій рід нових мовних одиниць — ті, які не походять ні з чужих мов ні з діалектів, а тільки з мозку одної людини. Та на це питання дана відповідь вже попередньо, бо, властиво, в обох випадках, прийшли ми до висновку, що немає значення, звідки нова мовна одиниця похо-

³⁸ Leonard Bloomfield, *Language ...*, ст. 477. Блумфілд тут вживає поняття «центрально мова».

³⁹ Ronald W. Langacker, *цит. пр.*, ст. 54.

⁴⁰ Там таки, ст. 54.

⁴¹ Leonard Bloomfield, *Language ...*, ст. 447—448.

дить, а тільки, може, які її характеристики (т. є, вище згадана якість). Отже ці мовні одиниці мають таке ж право бути кандидатами на прийняття в мову, як будь-які інші.

4.13 Розглянення факту, чинників, і джерел зміни мови ми властиво закінчили, т. є, прийшли до висновку, що немає мовознавчих причин, щоб заборонити певним колам вводити в мову нові одиниці на підставі недостатньої формальної освіти цих кіл, чи походження нових мовних одиниць, які ці кола вводять, показуючи теж в додатку що, принаймні в багатьох випадках, «неорганічність» нових мовних одиниць не може бути обґрунтована. При цьому, ми побачили, що сучасне мовознавство засуджує протиставлення мовним змінам. Тому єдиною причиною прийняття чи відкинення нової мовної одиниці, як взагалі критерієм оцінки всіх мовних одиниць, як каже Празька школа, може бути «наскільки задовільно виконує вона дану ціль».⁴² І взагалі пуризм і критика «неправотности» в мові широко засуджена в сучаснім мовознавстві,⁴³ бо, як кажуть Костомаров та Леонтьєв в саме цитованій статті, говорячи про російську мову, — якби піддатися пуристичним тенденціям, «треба було б відібрати титул носія літературної мови від доброї половини освічених росіян, або ж прийти до парадоксального висновку, що норма, це абстрактний ідеал, який ніколи не досягається в житті».⁴⁴

5.0 ЯК МОЖНА ВЖИВАТИ МОВУ В ТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ, З ЯКИМИ ЦІЛЯМИ І ЯКИМИ НАСЛІДКАМИ?

5.1 Досі, в розділах 1—3, ми говорили про мову в тексті літературного твору абстрактно. Пригляньмося тепер до неї в реальному контексті, щоб побачити з чим маємо до діла. Вживання мови в тексті літературного твору може бути поділене, властиво, на тільки два типи — такий, де, за авторовим поглядом, дотримування, чи відходження від норм мови твору не має подавати ніякої інформації; і, другий, такий, де вищезгадана характеристика мови має давати інформацію.

5.2 Отже, перший тип можемо окреслити як такий, де мова дотримується норм, т. є, не тільки норм стандартної мови, якщо така існує, а теж і норм якогось більше чи менше поширеного діалекту, навіть, коли він є тільки ідіолектом автора, т. є, коли він різниться від стандартної мови чи якогось більшого діалекту в якихось суттєвих деталях. Важли-

⁴² V. Procházka, "Poznamky k překladatelské technice, SaS, VIII, 7, 1942, ст. 3, як цитовано у В. Г. Костомаров, А. А. Леонтьєв, «Некоторые теоретические вопросы культуры речи», *Вопросы языкознания*, Но. 5, 1966, ст. 7.

⁴³ Див. напр. примітки і цитати там таки, ст. 3—15.

⁴⁴ Там таки, ст. 5.

вим тут є, що автор, або в своїй наївності припускає, що його мова збігається з мовою його читачів, або ж байдужий до того, як вони реагуватимуть на неї, в додатку (н. п., коли він поділяє погляди пуристів), може й не уважаючи читачів, які не прийматимуть його мови, гідними уваги. Це мабуть найбільш поширений рід вживання мови, якщо не дивитися на окремих письменників, то принаймні у відсотках мовних одиниць в текстах літературних творів. Він збігається з, мабуть, найбільш поширеним, щоденним («нормальним») ужитком мови, де вона служить тільки, як носій семантики, яку слова представляють. Хоч погляд цей властиво неправильний, бо, як було сказано раніше (див. розділ 3), всі складові частини мови подають інформацію, дивлячися на нього з чисто функціональної точки зору, він може бути правильним, коли і автор і читач не звертають уваги на цю другу інформацію. І тому, в практиці, він має вартість і таке вживання мови може досягнути свою ціль.

5.3 До другого типу вживання мови віднесемо такі тексти, де автор розраховує на те, що дотримування чи відходження від якихось норм (вони можуть бути ті самі що й в 5.2) передасть читачеві певну інформацію (навіть коли це тільки «ефект»). Тут автор, очевидно припускає, що всі читачі, принаймні в випадках, на які він розраховує, реагуватимуть так, як він передбачає, або, іншими словами, їхня мова збігатиметься з його в усіх даних випадках (і важливе це тільки в даних випадках, так, що, якщо він помиляється в інших, для нас це неважне). Яку ціль чи застосування може мати таке вживання мови? Тут їх властиво теж два. Перше, це те, де автор хоче створити в читача якийсь ефект — скажімо, коли він уживає дуже «правильної», чистої мови, що вирізняється (а, щоб належати до цього типу, вона мусить чимсь вирізнятися, бо інакше вона належала б до типу описаного в 5.2), знову скажімо, складною синтаксою чи пишною лексикою, яка викличе подив своєю складністю чи пишнотою; чи коли він уживає «неправильної» мови, т. є, якогось діалекту, і тим підкреслює неграмотність себе самого (навмисне) чи дійові особи свого твору, або їхню приналежність до певної верстви людей (етнографічної чи суспільної). Другий тип, це той, де, відходячи від мови, автор затирає чи якось інакше міняє інформацію, яку текст передавав би, якби складався тільки з «правильних» мовних одиниць. Це найкраще можна пояснити прикладом — н. п., уявім собі вірш, написаний з поодиноких слів, так, як слова у частинно знищеним рукописі чи у затертій написі на камені. Такий вірш міг би бути дуже ефективний, дозволяючи читачеві на цілу гаму різних інтерпретацій і виконуючи службу стимулянта його уяви. Або, це може бути такий «неграматичний» вислів, як «він багато камінь» чи навіть «чорно сміятися».⁴⁵ Якщо можливості цієї методи видаються обмежені, то тіль-

⁴⁵ Сучасне мовознавство ввело поняття «ступені граматич-

ки через брак нашої уяви. Маса прикладів цього вже існує в літературі (н. п., багато метафор, що зараховуються до т. зв. «сюрреалістичних», належать саме до цього типу вживання мови, як н. п., Рубчакове «Я говорю невидні птахи» з «Проекту для балету в трьох актах»), а, якби можливість ця була ширше відома, було б зроблене ще більше. До цього типу мовних одиниць треба також зарахувати свідомі новотвори лексичного чи якогонебудь іншого характеру, де автор свідомо хоче змінити мову суспільства, для якого він пише, як це робили н. п., російські футуристи, говорячи, що: «програмою-максимум футуристів є... свідомо реорганізація мови, щоб пристосувати її до нових форм буття».⁴⁶ Зараховуємо ці мовні одиниці тільки сюди, бо, оскільки вони трактовані автором, як нові, він свідомий їхньої позиції в мові суспільства, для якого пише.

5.4 Подивімся тепер на наслідки тексту мови літературного твору. Приступім перше до такої, яка була описана в 5.2. Як бачимо (і як було сказано в третім розділі), наслідки, які ця мова матиме в мозках читачів, залежатимуть від мови цих читачів, так, що чи ця мова дотримується норм стандартної мови, чи якогось діалекту, не важливо, а важливо те, якою мовою говорить читач. Коли читач говорить стандартною мовою, він може реагувати негативно на діалект; коли ж він говорить діалектом, може реагувати негативно на стандартну мову. Звичайно, тому, що стандартна мова посідає певний престиж, вона рідко коли буде висміювана. Але, навіть тоді, коли вона не буде висміювана, ті з читачів, які послуговуються нею тільки пасивно (т. є, розуміють її, але нею не говорять), не сприйматимуть її так, як автор думає, бо все ж вона матиме якусь чужість-штучність, чи надуманість, чи щось інше (т. є, «пишний стиль»); а, безперечно, вони можуть її і неправильно розуміти, бо стандартна мова, як підкреслює Блумфілд, може бути такою ж важкою до вивчення, як і чужа мова.⁴⁷ Теоретично говорячи, з точки погляду авторового наміру, найбільш небажаними одиницями мови цього типу є чисто ідіолектичні мовні одиниці, бо вони будуть чужі всім читачам. Та є сумнівним наскільки варто авторові розраховувати на те, якою буде мова читачів, бо, поперше, текст може бути читаний найбільше колами, які відсотково незначні в данім суспільстві (може саме тому, що автор пише їхньою мовою, н. п.) а, подруге, текст може включати в собі достатню кількість ключів, для розуміння тих незвичних мовних одиниць, і так станеться, що читачі не реагуватимуть негативно на них. Це останнє буде мати

ности». Див. Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1965, ст. 148.

⁴⁶ С. Третьяков, «Откуда и куда?» ЛЕФ, М-ПГ., 1923, ст. 202, як цитовано в В. Г. Костомаров, А. А. Леонтьев, цит. пр., ст. 6.

⁴⁷ Leonard Bloomfield, *Language* ... ст. 499.

місце особливо тоді, коли, як було сказано, здійметься тавро «неграмотности» чи «неправильности» з діалектів і взагалі нових мовних одиниць (на які, як тепер бачимо, з мовознавчого боку, як і з точки погляду передавання інформації, немає ніяких причин), і тому такий підхід до розв'язання проблеми був би багато кращий ніж попередній.

Зауважмо, що в цьому випадку вживання мови автор теж мінятиме мову читачів, хоч і не здаватиме собі з цього справи, що теж є нормальним, бо таким способом проходив досі розвиток всіх природних мов.

5.5 Реакція читачів на мову тексту літературного твору, описану в 5.3, теж залежатиме від їхньої мови. В випадку, де мова тексту дотримується стандартної, ця реакція буде приблизно така сама, як та, що описана в 5.4, хіба, може, що тут автор матиме менше шансів успіху бо, коли його читачі тільки пасивно знають стандартну мову, вони можуть цілком не помічати, що він хоче підкреслити «своїм дотриманням норм. В випадку, коли мова тексту не дотримується ніяких норм, реакція, парадоксально, може бути ближча до авторового наміру, особливо коли вживані одиниці дуже далекі від мовних одиниць, що зустрічаються в загальній родині мов середовища, для якого автор пише (н. п., всіх українських діалектів, включаючи й стандартну мову, як ось фраза «висока чоловік», чи «жінка писав», чи «під рука»). Ступені відходження від правил ідіолектів читачів мабуть можуть мати якесь значення, та наскільки, тут не ясно. В кожному разі якийсь елемент новості у кожного читача буде викликаний. При цій нагоді розглянемо випадки введення мовних одиниць з наміром міняти мову, беручи під увагу, що це стосується і таких, які вводяться підсвідомо, як було підкреслено в 5.3. Знову ж, якщо зняти тавро «неправильности» з таких мовних одиниць, вони можуть ввійти в мову і її собою змінити. Сучасне мовознавство здебільшого теж поділяє цю думку, твердячи, що імітування визначних осіб (автори матимуть добрі шанси такими стати) грає велику роль в зміні мови.^{48 49} Якобсон навіть твердить відкрито, що література тут може грати роль.⁵⁰ Та, правда, дехто не погоджується з цією теорією, н. п., Гакет.⁵¹ Однаке Гакетове твердження явно неправильне, принаймні з теоретичного боку, бо, якщо хтось колись міняв мову, а цього ніхто не заперечить, то це може бути і автор, і на це він матиме більші шанси, ніж анонімна особа, бо мовні одиниці породжені ним будуть мати ширше розповсюдження. Далше, це можна показати дуже легко й у практиці, беручи лексику, де введення

⁴⁸ Там таки, ст. 476.

⁴⁹ Ronald W. Langacker, цит. пр., ст. 54.

⁵⁰ Roman Jakobson, "Closing Statements: Linguistics and Poetics," *Style in Language*..., ст. 351.

⁵¹ Charles F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, The Macmillan Company, New York, 1958, ст. 563—564.

авторами нових слів добре відоме — н. п. хоча б «робот» Чапеком; а лексика безперечно є частиною мови. Про інші частини трохи важко говорити, бо це вимагало б більше розшуків і праці, але н. п., вплив прецької мови на слов'янські, згаданий вище (див. примітка 3.1) правдоподібно спричинений перекладом біблії, отже породжений літературою. Теж вклад Івора Аасена в розвиток стандартної норвезької мови мабуть можна, хоча б частинно, віднести до цієї категорії (т. є, штучного, свідомого міняння мови). Та, в кожному разі, оскільки немає теоретичної причини, чому літературний твір не міг би міняти мову, забороняти останньому це робити на підставі аргументу, що «цього не вільно, бо він цього ніколи не робить» не можна брати серйозно — якщо дозволиться, то може зробити. (Блумфілдове твердження вимагає, одначе, короткого пояснення чи доповнення. Поперше, не всі ідіолектичні властивості відомих людей прищеплюються серед суспільства. Подруге, ті, що це роблять, не обов'язково матимуть таку ж вартість в мові суспільства яку вони мали в ідіолекті. — Н. п., популярність президента Кеннеді не змінила факту, що його ново-англійська вимова слова «vigor» як «vigah» надала цьому слову, в такій вимові, трохи гумористичної закраски).

6.0 ЯК МОЖНА РОЗГЛЯДАТИ МОВУ ТЕКСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ?

6.1 Мову тексту літературного твору, як і все інше, можна розглядати, різно. Та коли ідеться про розглядання їх, як частини теорії літератури, відразу виникають певні обмеження. Всяка теорія певного явища повинна базуватися на якійсь системі, яка могла б описати якнайдокладніше (в теорії повністю) це явище за допомогою якнайменшого числа якнайпростіших правил, до яких допускалося б якнайменше число (в теорії нуль) винятків, з відповідним поясненням їх. Це не зумовлене ніяким філософічним імперативом, а просто здоровим розумом — адже теорію будується на те, щоб нею дане явище описати, і елегантність пов'язана з повністю тут і є цілком (так, н. п., розрібка трансформаційних правил в сучаснім мовознавстві була зумовлена частинно саме цим.⁵² Тому розроблення теорії літератури, яка задовольняла б такі вимоги є побажаним. Це стосується усіх питань літератури, таких н. п., як те, що становить літературний твір, а що ні. Але така широка тема лежить поза рамцями цієї статті. Тут обмежимося коротким описом теорії літератури в її трактуванні мови тексту літературного твору.

6.2 Як було сказано, повність і елегантність є двома цілями такої теорії. Так, в відношенні до мови ми можемо мати

⁵² Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton & Co., 'S-Gravenhage, 1963, ст. 53.

повність, коли казатимемо, що літературний твір є повновартісним, коли він дотримується стандартної мови, як це робиться часами, та тоді муситимемо додавати до цієї теорії винятки такі, як, наприклад, що це буде теж тоді, коли твір включає діалекти тільки, в прямій мові, і коли він написаний в чужій мові. Теж, щоб ця теорія мала якесь практичне значення, треба казати, що це не відноситься до творів, які писані багато раніше, коли стандартна мова була іншою. В додатку до цього всього ще треба було б казати, чому саме це все так. Поминаючи факт, чи ця теорія правильна чи ні (про те, що вона неправильна принаймні з точки погляду передавання інформації ми бачимо з попередніх розділів, і це стало б ясно із вияснень, про які було сказано в попереднім реченні), ми бачимо, що вона неелегантна. Тому є побажаним створити нову теорію, яка не мала б недоліків вище згаданої. Елегантність ми могли б легко осягнути, трактуючи мову тексту літературного твору, як зовсім прозору для нашої теорії, та тоді ця теорія не була б повною, бо не відповідала б на слушне питання, яка функція мови в такому тексті. Ця вимога не зникає навіть тоді, коли б з теорії виходило, що вартість літературного твору незалежна від мови його тексту, бо тоді ця відповідь давала б нам теорія. Ото ж поспробуємо розробити таку теорію.

6.3 Немає сумніву, що деякі аспекти (якась частина) літературного твору лежать поза мовою — як підтверджує можливість перекладу літературного твору у іншу форму, таку, як, н. п., фільм, ілюстрація (н. п., «камікс»), балет, чи навіть музика; переклад на чужі мови теж частинно підтверджує те саме. Цей погляд поділяють і такі авторитетні особи, як Якобсон.⁵³ Сапір іде навіть далі. Він твердить, що існують письменники, творчість яких базується на позамовних (чи «загальномовних», як він каже їх краще називати) елементах. «Певні письменники, — він каже, — мають деякі труднощі висловити себе в строгих правилах приписаної мови. Відчувається, що вони підсвідомо стремлять до загальної мистецької мови, літературної альгебри, яка відноситься до суми знаних мов так, як довершений математичний символізм відноситься до неясних математичних висловів, які можливі в звичайній мові. Їхні вислови часто звучать натягнені, вони нагадують часами переклади з якогось невідомого оригіналу — чим вони по суті і є».⁵⁴ Це твердження трохи неточне, бо є сумнівним, чи справді існують твори, які цілком не пов'язані з мовою їхнього тексту, т. є, з її зовнішніми характеристиками, такими, як фонетика, морфологія і синтаксис.⁵⁵ Однак, воно підтверджує факт, що

⁵³ Roman Jakobson, цит. пр., ст. 351.

⁵⁴ Edward Sapir, цит. пр., ст. 224.

⁵⁵ Після наведених вище слів, Сапір каже, що до таких авторів належали Вітмен і Бравнінг, а відтак твердить, що вони завжди менші, від таких авторів, творчість яких тісніше зв'язана

принаймні частина літературного твору незалежна від мови, якою написаний текст. І врешті це повинно бути ясне із фактів наведених в попередніх розділах, т. є, нашого означення літературного твору, тому що, оскільки він — інформація у мозку людини, його можна великою мірою створити там, майже ідентично, за допомогою різних комунікативних засобів, приблизно так, як подібні скульптури можна створити за допомогою різних приладів. Тому прийдемо до висновку, може й не цілком несподіваного, що в нашій теорії літератури, принаймні не вся оцінка твору буде основана на мові його тексту. А, оскільки ця частина оцінки не має відношення до нашої теми, не розглядатимемо її тут, а перейдемо до цієї частини, яка є частиною нашої теми.

6.4 В розділах 4 і 5 ми прийшли до висновку, що, яка б не була мова твору, реакція на неї читачів не буде однакова, а буде залежна від їхнього ідіолекту, в додатку, очевидно, до залежності від їхніх інших смаків і настановлень незалежних від їхніх мовних особливостей. Тому, не багатим було б творити теорію, яка не брала б цього до уваги, а робила б оцінку літературного твору тільки на підставі його тексту. В такій теорії, н. п., треба було б твердити, що тільки така а не інакша мова є гарна чи правильна, чого, як ми бачили в розділі 4 не можна обґрунтувати. Але тому, що ми хочемо включити розглядання мови в нашу теорію, мусимо мати якусь базу для цього. Єдиним логічним кандидатом для цієї бази є мова самого автора, так як вона представлена в тексті, бо, адже, ми згодилися, що одним із літературних творів є той, який постає в авторовім мозку, і тоді ми можемо трактувати мову тексту, як засіб відображення цього твору (авторове вміння вживати прилад для своєї цілі).

В практиці, що ми вимагатимемо робити за цією теорією, це:

1. Вивчити мову автора з його твору, вдаючися, якщо треба, до інших побічних джерел (н. п., до опису діалекту, яким, як ми знаємо автор пише).

2. Дослідити, які є його цілі в уживанні мови (неясність цілі вважатиметься недоліком), чи інакше кажучи, що він хоче сказати окремими мовними одиницями.

з мовою, і до яких він зараховує Шекспіра й Гайне. Протеж Сапірові намагання підтвердити цей факт суто суб'єктивні, побудовані на таких тезах, як напр., що, коли мова є «милосвучною», така, як французька, то автор повинен вживати цю милосвучність, чи, коли «немилосвучна», як німецька, автор повинен теж використати цей факт. Це робить Сапірів висновок сумнівної вартості, ще далше тому, що він не показує, що Вітменові й Бравнінгові твори справді не пов'язані з їхньою мовою, що, як було сказано, є сумнівним (Вітменові, напр., напевно тісно зв'язані з синтаксою англійської мови). Якщо ж Шекспір більший поет ніж Вітмен і Бравнінг (про Гайне це ще не так ясно), то може тому, що він взагалі більший мистець. Факти, наведені в попередніх розділах, приводять нас до цього висновку.

3. Зробити висновки, як він ті цілі досягнув (один із висновків може відноситися до того, як легко чи трудно читачеві, який гворить певним діалектом, сприйняти авторів намір; однак зауважимо, що це не буде «нота», а тільки висловлення факту).

Як бачимо, не маємо ми тут до діла з хаосом, як дехто міг би побоюватися, а з так само обмеженою мовою, як яка-небудь інша, тільки, що для кожного твору муситимемо її встановити перше, ніж приступати до його оцінювання.

Теорія ця дозволить нам розглядати твори всіх авторів, не звертаючи уваги, до якої нації (мовного суспільства) вони належать, чи коли їхні твори були писані. Так, що вона буде великим упрощенням теорії згадуваної вище (цієї, яка базується на стандартній мові), в додатку до того, що вона не буде заперечувати висновкам зробленим в попередніх розділах цієї статті, як це робила ця друга.

6.5 Хоч наша теорія літератури, т. є, частина її зв'язана з мовою тексту, вже довершена і на цьому ми могли б закінчити, щоб мати краще уявлення про її суть, подивімся на неї з трохи іншого боку. — Як ми вже сказали, суть її лежить в оцінці авторового досягнення в обмеженнях своїх власних припущень. Це збігається з означенням стилістичної аналізи твору, бо саме в стилі ми дозволяємо авторові робити свій вибір, а тоді оцінюємо його досягнення в рамках цього вибору. Тому, скажім, що мова тексту літературного твору є частиною його стилю. Сама назва, безперечно, не говорить нічого, і вище наведена подібність може бути тільки поверхова. Але тому, що більшість аспектів мовної аналізи сучасне мовознавство відносить до стилістики (н. п., Гарвардська школа,⁵⁶) і що думка, що мова є частиною стилю твору існувала в літературознавстві вже від давна (н. п., у старих греків і Ломоносова;⁵⁷ хоч наша теорія відрізнятиметься від попередніх хоча б тим, що не трактуватиме стилів, як автоматично «високий» чи «низький»), таке окреслення видається корисним. Бо хоч, з одного боку, наша теорія не виявиться такою вже оригінальною, з другого, вона не буде могла видаватися такою вже нечувано абсурдною.

7.0 ЯКА Є УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНО-МОВНА СИТУАЦІЯ?

7.1 Нашу тему ми розглянули повністю, себто і з точки погляду передавання інформації, і з мовознавчого боку, і прийшли до конкретних висновків на підставі розгляненого. Тому на цій місці статтю можна було б закінчити. Та, оскільки головним приводом до написання її є критика певних мов-

⁵⁶ Milka Ivić, цит. пр., ст. 88.

⁵⁷ Edward Stankiewicz, "Linguistics and the Study of Poetic Language," *Style in Language*..., ст. 76.

них тенденцій, які зустрічаються в українській літературі, розглядаємо цю критику у світлі пройденого досі.

7.2 Критика ця стосується відходжень від норм української стандартної мови. Майже вся вона відноситься до випадків (мовних одиниць), які не є навмисним ламанням цих норм, щоб передати ними якусь особливу інформацію, чи свідомо міняти мову, а несвідомим відходженням від них, через недостатню та незадовільну стандартність української стандартної мови (себто, вони належать до мовних одиниць розгляданих в 5.2 а не в 5.3). Це аж ніяк не дивне, поперше через саме згаданий факт, а подруге тому, що свідоме відходження від норм в тексті літературного твору звичайно пов'язане зі ступнем умовою витонченості і формальної техніки, які рідко зустрічаються серед українських письменників.

7.3 Що українська стандартна мова недостатньо стандартна, легко доказати. Поперше, сам факт, що стандартна мова еміграції відрізняється від стандартної мови самої України, підтверджує це вистачально. Для цього досить розбіжностей в лексиці і правописі. Подруге, це саме відноситься, окремо, до стандартних мов еміграції і України. Коли на еміграції багато (напевно більшість) людей з вищою освітою не знає цієї мови (принаймні активно), то про яку стандартність можна говорити? Приходимо до висновку, зробленого в вище цитованій статті Костомарова й Леонтьєва (див. 4.13), що титул носія української мови треба відібрати від більшості освічених українців, і ця мова лишиться майже не досяжним ідеалом. Стандартні мови таких націй, як Англія, Франція, Німеччина і т. п., такими не є. Мабуть те саме, що сказано про еміграцію, можна сказати і про Україну, бо таке враження можна мати з передрагованих текстів, таких, н. п., як підпільні документи, які передрукуюються на еміграції, і які аж кишать русизмами, неприйнятими навіть у стандартну мову України. (І це не диво, адже, здається, навчання в вищих школах на Україні ведеться здебільшого російською мовою, а не українською, і попередня, а не остання, напевно переважно вживається на праці). І накінець, низький ступінь стандартності української мови підкреслює сербський мовознавець Д. Брозовіч у своїй статті «Слов'янські стандартні мови і порівняльна метода», де н. п., сказано, що, якщо йде про критерій діалектної основи мови і її відношення до нації, українська мова займає передостаннє місце разом з обома лужицькими, і є вища тільки від сербсько-хорватської.⁵⁸

7.4 Одною з причин цього стану є історична доля українського народу, особливо довгий розподіл її на окремі групи, які підпали різним мовним впливам (т. є, російському, польському, румунському, німецькому, мадярському, і т. д.). Та

⁵⁸ Д. Брозовіч, «Славянские стандартные языки и сравнительный метод», *Вопросы языкознания*, Но. 1, 1967, ст. 28.

це тільки одна причина. Друга, це неправильний підхід до завдання стандартизації коли вона проводилася в 20-их роках. В цім підході можна виявити три головні точки, які є безпосередньою причиною незадовільного характеру української стандартної мови. Вони такі:

1. Пуристичне наставлення відносно чужомовних і діалектичних впливів (мовних одиниць).
2. Вживання діяхронних критеріїв для практичних, т. є, в основному синхронних, цілей.
3. Недостатньо розроблені стандартні основи визначення мови, т. є, її незакінченість.

Розглянемо ці точки кожному зокрема. Закиди, які робитимемо, не будуть звернені тільки до тих, хто творив цю мову в 20-их роках, а й до тих, хто далі обстоює її і позиції, на яких вона базована.

7.5 Як бачимо з четвертого розділу, немає теоретичних підстав для пуризму, і сучасне мовознавство його засуджує. Якщо в будові стандартної мови його застосовувати, то можна це робити тільки для якихось важливих практичних цілей. Отже, хоч і можна було допустити в українську стандартну мову всі мовні одиниці (слова, синтаксичні конструкції, і т. д.), які вживалися українцями, або принаймні в українській літературі, коли щось викидалося, на це повинна була бути якась практична причина. Така причина могла б бути н. п., відносна рідкість певної мовної одиниці, так, що виключення її не спричинило б практично серйозних труднощів нікому. В цім випадку застосування цього правила могло б було усунути певні регіоналізми, такі, як Федьковича чи Черемшини, але не добру частину мови буквально всієї галицької інтелігенції, яка становила знову ж, добру частину української освіченої верстви. Другою такою причиною могло б було бути усунення русизмів, через намагання боротися проти злиття української мови з російською, яке їй загрожувало (і далі загрожувало). Та на виключення інших чужомовних одиниць, таких, н. п., як польських, румунських, чи німецьких, такої причини не було. Навпаки, допущення цих одиниць зробило б українську мову більше відмінною від російської і тому сприяло б цьому політичному мотивові (і цей підхід можна застосовувати і тепер).

Побокювання і твердження, що такий лібералізм «зіпсував» би українську мову, чи спричинив би хаос, з якого вона не вилізла б, безпідставні. — Як пам'ятаємо з четвертого розділу, немає теоретичних причин, щоб не допускати чужомовні чи діалектичні одиниці в дану мову. А що до хаосу, кожна група людей об'єднана в мовну родину становить собою механізм, який переборе найбільші труднощі. Доказом цього є практично всі сучасні мови (або принаймні мови з яких сто років тому), включаючи і всі українські говірки, які розвивалися без акушерства спеціальних комісій, академій, і стурбованих псевдонауковців. Не має бо підстави думати,

що інші мови, або принаймні багато з них, не знаходилися колись в становищі подібнім до теперішнього українського.

7.6 Діяхронні критерії в будуванні стандартної мови теж не мають ніякої теоретичної основи. Ніяке слово чи правило не є в основному краще, ніж якенебудь інше, якщо воно не виконує краще свою комунікативну функцію. Коли якесь слово існувало в мові і воно забулося, викопувати його і заступати ним якесь «чуже» слово наївний вчинок, бо ціла мова складається властиво з таких же чужих слів і, тим самим, це старе слово таке ж чуже, як і нове.

Це наставлення ще й досі активне в українським мовнім суспільстві, і можна, час до часу почути похвали (за збагачення мови) на адресу якогось письменника, який відкопав якесь архаїчне «українське» слово (н. п., реакція на передрук Бажанових «Сліпців», з їх кобзарською термінологією — так, ніби ці слова можуть мати сьогодні якусь практичну вартість).

Діяхронні критерії також мали вплив на український правопис, н. п., в писанні таких слів, як «п'ятдесят» і «шістдесят», замість «п'ядесять» і «шісдесятъ», як вони звичайно вимовляються (не забуваймо, що український правопис претендує на фонетичність а не на історичне відображення, як є справа н. п., з англійським правописом), та, особливо, в писанні слів чужого походження (діяхронність тут так би мовити правописна) як «радіо» яке треба було б писати, як «радио». (Цю характеристику поширено ще більше в сучаснім радянським українським правописі, де такі слова чужомовного походження, як «діяхронний» пишеться як «діахронний», однак це не стосується подібних «українських» слів, таких, як «діяльний». Та, правда, наскільки це відчу жило мову від людей, неясне. Може це в основному тільки неелегантна розв'язка проблеми.

7.7 Чи не найбільшим недоліком української стандартної мови є факт, що вона не повністю означена і тому, оскільки вона штучно створене явище, по суті речі, не існує. — Немає, н. п., повного, чіткого і недвозначного граматичного опису мови, яка має вважатися стандартною, немає задовільних словників цієї мови, так, що існує безліч можливостей інтерпретацій, яка вона по суті, в наслідок чого навіть пуристи не годяться на всіх точках. Одною з причин цього факту є теоретичні труднощі, особливо в галузі граматики. На час бо формування стандартної української мови, мовознавча теорія на Україні не була достатньо розроблена, щоб уможливити вищезгаданий граматичний опис. І не є, мабуть, вона розроблена до тої міри і тепер — як зрештою і по всьому світі, бо навіть найновіші і найсильніші теорії мови, такі, н. п., як трансформаційна граMATика, не уважаються задовільними в їхнім теперішнім стані;⁵⁹ так, що цей факт є сер-

⁵⁹ Див. Bernard Saint-Jacques, "Some Observations about Transformational Grammar," *La Linguistique*, II, 1967, ст. 22—40, про кри-

йозним аргументом проти, принаймні ширшої, штучної стандартизації. Але, поминаючи ці теоретичні обмеження, не все, що можна було зробити відносно означення того, що розуміється під стандартною українською мовою, зроблено. Н. п., в галузі лексикографії, не створено не то що умовно повного, але й якогонебудь тлумачного словника. Цей факт дехто в'яснить фізичним знищенням кіл, що працювали в ділянці стандартизації. Та це не в'яснення, а тільки скидання вини на когось іншого. — Не шаліє ж бо антиукраїнський терор на еміграції, а за двадцять п'ять років можна було здобути на щось краще ніж фотоофсетний передрук правописного словника Голоскевича який, зі своїми сорок п'ять тисяч словами, мусить грати ролю стандарту. (Київський 10-томний тлумачний «Словник української мови», почав виходити тільки з 1970 р.).

Наслідком цього є стан, де в більшості українців, з одного боку, захитано віру в те, що вони знають мову, а, з другого, не дано їм засобів її повністю вивчити, так що частинно та мова, що вживається, є тільки малою підклясою навіть того, що називається стандартною. Наведу два приклади з життя. — Одного разу підійшло до мене двоє людей, один з яких мав університетську освіту (обидва кінчали українську гімназію в Німеччині) і питали мене, безперечно тому, що я письменник і тому «повинен знати мову краще, ніж вони», як по-українському «філіжанка». Другий приклад з праматики. Був я свідком, як два письменники молодшої генерації нападали на третього за вживання заперечувальної форми дієслова зі знахідним відмінком, твердячи, що має вживатися родовий, бо інакше, це «просто неграмотно». І справді посібники української мови, такі, як виданий в Радянськм Союзі,⁶⁰ чи принаймні один з тих, що були видані в Канаді,⁶¹ твердять, що при заперечуванні, керування західного переходить в родовий. Тільки Юрій Шерех, у своїм нарисі про українську мову,⁶² твердить, що можна вживати знахідний і родовий. Та вистачить одного неправильно-го чи неповного джерела, щоб збити людей з пантелику, особливо, коли немає одного стандарту, на який всі посилаються. Але чи треба посилатися тільки на стандарти? Немає сумніву, що, якби не прицеплено думки вище згаданим двом письменникам, що людина, яка змалку говорить своєю мовою, може говорити неправильно, вони самі часами напевно вживали б знахідного відмінка в згаданім випадку. І поси-

тику старих теорій апологетами трансформаційної граматики, як і висвітлення недоліків останньої.

⁶⁰ A. Medushevsky and R. Zyatovska, *Ukrainian Grammar*, State Textbook Publishing House "Radyanska Shkola", Kiev, 1963, ст. 125.

⁶¹ J. W. Stechishin, *Ukrainian Grammar*, Ukrainian Canadian Committee, Winnipeg, Man, 1951, ст. 138.

⁶² Юрій Шерех, *Нариси сучасної української літературної мови*, НТШ, Мюнхен, 1951, ст. 168.

лаючися на своє власне знання («інтуїцію»), бачили б, що казати «я не бачу хату» це не те, що «я хочу фунт хліб», що справді було б неправильно і чого вони ніколи б не сказали.

7.8 Тут можна було б ще говорити про недоліки українського правопису та азбуки (які, до речі, не то що можуть піддаватися стандартизації, а повинні це робити, вони ж бо не є органічною частиною мови, а штучно створеними засобами кодування її для пізнішого відтворення), такі н. п., як ті, що були згадані вище і такі, як затримання йотованих літер з їхньою вартістю палятизування; непослідовне вживання апострофа, як засобу припинення палятизування (н. п., різниця в вимові «т» в словах «стіл» і «стіна»), і т. п. Протеж, тому, що ці питання не мають прямого відношення до нашої теми, не будемо їх тут розглядати.

7.9 Причиною, чому вище згадані точки роблять українську стандартну мову наділі недостатньо стандартною, є такі:

1. Пуристичні тенденції виключили і далі виключають з української стандартної мови мовні одиниці, які були, чи є, широко вживані в народі, а тому, що ці одиниці, очевидно, виконували, чи виконують, своє завдання задовільно, приписувані форми не знайшли, і не знаходять, прищеплення.

2. В тих випадках, коли застосування діяхронних критеріїв в означенні української стандартної мови породило мовні одиниці, які різнилися від поширених в народі, чи в частинах його, воно діяло в основному так само, як і пуризм, і те, що сказано вище, відноситься і до нього. Безперечно, коли діяхронні критерії збігалися з синхронними фактами, це наставлення не викликало ніяких труднощів, але тоді воно може бути розглядане, як синхронне.

3. Недостатня розрібка стандартних основ української стандартної мови мала і має наслідки згадувані вище, в 7.7 — т. є, можливість різної інтерпретації, що таке стандартна мова, і унеможливлення вивчити цю мову тими людьми, які бажали б це зробити.

7.10 Лишаючи причини недостатньої стандартності української стандартної мови, повторім ще раз факт, що вона недостатньо розповсюджена, і тому недостатньо стандартна. Коли це так, то до української літератури стосується все те, що було сказано в попередніх розділах про мовно неоднотайні середовища, т. є, що поперше нелогічно було б авторів припускати, що воно одностайне, а подруге, що неслухно було б вимагати від автора, щоб він робив досліди, які діалекти найбільше поширені серед цього мовного середовища, щоб тоді писати ним. Твердження, що таким діалектом є те, що називається українською стандартною мовою, треба було б обґрунтувати статистично. Але, навіть, коли б ми погодилися, що це так, тут виникла б принаймні одна проблема — тому, що стандартна мова еміграції і України різні,

оскільки та, що на Україні безперечно більше поширена, через більшість населення, треба було б писати нею, а не тим, що проповідується на еміграції. А тут тоді виникла б інша проблема, а саме, що тому, що еміграційні видання на Україну не доходять, вони були б писані мовою, яка різнилася б від стандартної мови еміграції, яка практично є єдина група, для якої пишеться, бо чи еміграційні видання колись дійдуть на Україну, невідомо. Але, якщо пишеться для еміграції, тоді треба писати мовою поширеною найбільше тут, погоджуючися, однак з тим, що, коли ці видання дістануться колись на Україну, вони будуть написані мовою досить чужою для неї. Однак, коли брати еміграцію, немає сумніву, що діалект, який найбільше поширений тут, це не те, що називають стандартною мовою, а щось, що більше подібне до галицьких говірок (може частинно це галицька «інтелігентська» мова). Отже, якщо керуватися тим калькульованим, статистичним підходом, на еміграції треба було б писати так, а не так, як вимагають редактори.

7.11 Подивімся тепер як, в світлі сказаного вище про українську мовну ситуацію, виглядає українська література. — Стилiстично вона вирізняється в першу чергу, словесною орнаментальністю. Безперечно, тут не можна твердити беззастережно, що це є наслідком стану стандартної української мови і мовознавчих тенденцій (чи, згідно, мовних тенденцій українських літературних критиків і редакторів, бо йдеться особливо про це). Є можливим, що це є наслідки тільки української літературної традиції. Та є сумнівним, що вище згадані чинники ніякою мірою до орнаментальності літератури непричетні. Адже постійний наголос на чистоту мови (особливо лексики), вперте нищення відходжень редакторами і висміювання літературними критиками не можуть залишитися без глибоких наслідків. Коли письменників зобов'язано перекручувати до цієї сторінки літературної творчості, вони, з часом, присвячуватимуть їй більше своєї уваги, і тим самим, занедбуватимуть інші аспекти літературної творчості — адже, коли про ці аспекти критики не говорять, вони мусять бути неважливими. Факт, що орнаментальність, про яку говоримо, в першу чергу лексична, далі підтверджує наші здогади — з мовознавчого погляду нефахівці, редактори і критики поза лексикою не бачать багато більше в мові, і тому маємо такі наслідки. Ця словесна орнаментальність має дві головні риси: намагання мати багатий словник, і словник незвичний. Розглянемо їх окремо.

7.12 Подивімся перше на багатий словник. До цього літературні критики часто закликають відверто, так, що немає сумніву, що це явище зумовлене принаймні частинно цими штучними чинниками. Однак, з другого боку, не можна твердити, що українські письменники грішать великими словниками. Що радше діється, це те, що існує тенденція до цього, наслідком якої є в першу чергу незвичний словник. Але

тому, що незвичність впливає із закликів до великого, варто розглянути це друге питання.

Отже, що таке великий словник? Це може бути або багато понять, або багато синонімів. Відносно багато понять, справи стоять так. — Кожна тема включає в собі певну обмежену кількість понять. Це стосується і понять, які зв'язані з нею тільки посередньо, через якогось роду асоціації. Так, що ввведення додаткових понять робило б розроблення цієї теми (літературний твір) надутим, і тому гіршим, ніж коли б воно включало меншу кількість понять. Отже, бачимо, що великий словник може погіршити твір, радше ніж його поліпшити. Велика кількість понять може бути теж спричинена складністю теми. Але тут мабуть кожний погодиться, що складна («велика») тема не робить твір обов'язково кращим — хто не любить твору з такою «малою» темою, як «Садок вишневий коло хати»? Тепер подивімся на випадок, коли автор вживатиме дану кількість понять. Припустім, що вона оптимальна, і що може бути представлена словником із кількістю слів N . Тепер, припустім, що в цьому словнику існує n слів, які можна заступити групами слів, що складатимуться зі слів, які вже в словнику. Це значить, що ці слова будуть представлені групами слів, які виділятимуть певні властивості, кожного з даних понять, так, н. п., як «червоний квадратний стіл» представлятиме складніше поняття (семантично складніше слово) «черквадст». Отже, тепер матимемо другий еквівалентний словник із кількістю M , яка рівнятиметься $N \cdot n$ словам. Які наслідки мало б вживання цього меншого словника? Як бачимо з прикладу, певні властивості понять були б виокремлені і зроблені наявні. Але чи це погано? В багатьох випадках навпаки, це могло б бути добрим, бо робило б авторів намір чіткішим. — Коли б він вживав слово «черквадст» замість «червоний квадратний стіл», читач може не дав би наголосу на даний колір і форму стола (в його уяві це слово могло б бути пов'язане, н. п., зі столом, який не був особливо червоним, будучи вже полинялим чи брудним; це те, що в мовознавстві, за Шарльом Баллі називається актуалізацією), тоді, як автор саме хотів ці властивості підкреслити! Так, що знову бачимо, що більший словник не завжди зробить твір кращим, а в багатьох випадках навіть гіршим. Це безперечно, залежить від авторового наміру. Однак, варто згадати, що, навіть, коли автор не хоче підкреслити певних характеристик поняття, виокремлення їх не зробило б твір гіршим, тільки його текст довшим. (Коли б, однак, це практикувалося дуже часто, як н. п., коли б замість слова «стіл» вживалося якесь довше окреслення, як «дерев'яний предмет з чотирма ногами і верхом», текст тоді став би надто довгим і складним і твір міг би втратити на якості).

Подивімся тепер на синоніми. — Якщо вони є цілком синонімами інших слів, то вживання їх, за дефініцією, не принесе ніякої різниці. Але такі слова, правдоподібно, вза-

галі не існують, бо вже фонетична різниця може розглядатися, як різниця в інформації (т. є, слова будуть асоційоватися у читача з трохи різними поняттями, відповідно до їх актуалізації). А більшість синонімів вже напевно має в собі якусь різницю в інформації, стилістичного, чи як його назвати, характеру (н. п., як різниця між словами «батьківщина» і «вітчизна»). Отже, дивлячися на слова, які є синонімами інших, ми можемо сказати, що вони представляють два роди інформації — та, яка теж може бути представлена другим другим словом (синонімом якого вони є), і та, яка є питома тільки їм. Отже, на них можемо дивитися, як на складні поняття типу «черквадст». Але, якщо це так, то, коли автор вживає синонім на те, щоб передати читачеві, в додатку до «спільної» інформації і цю «додаткову», через вище згадану проблему актуалізації, він може не досягнути цілі; краще було б, якби тут він виокремив цю інформацію, щоб підкреслити свій намір. В практиці тут є ще одна додаткова проблема — синоніми вживаються часто тому, що вони мають якусь суто особисту інформацію для автора, т. є, він їх любить чи не любить. І в таких випадках автор майже завжди робить помилку, припускаючи, що читач реагуватиме на дане слово так само; про марність такого сподівання нема чого й говорити.

7.13 Це приводить нас до другого типу орнаментальності — незвичного словника. Це явище, як вже завважив Юрій Шерех⁶³ дуже поширене в українській літературі, особливо в поезії. Виникає враження, за словами Юрія Шереха, що вона написана не українською мовою, а якоюсь четвертою східнослов'янською. В теорії можуть існувати два типи незвичних словників, чи зглядно слів — одні, які представлятимуть незвичні поняття, а другі, які відноситимуться до звичайних понять і будуть тільки рідко вживаними їх синонімами. В першому випадку, якщо поняття не матимуть прямого відношення до теми, їх безперечно не треба вживати, бо вони тільки погіршать твір. Якщо ж вони у творі потрібні, то в теорії буде все в порядку і на це явище не треба нарікати. Однак, в практиці не є можливим, щоб писалося тільки, чи навіть відносно часто, про незвичні явища; і, врешті, існує багато понять довколишнього світу, про які література повинна говорити, так, що навіть, якби й так було, не все гаразд було б з українською літературою. Але наділі так воно не є. (До нечисленного типу цих творів належать переважно твори історичного характеру, де говориться про архаїчні предмети чи явища, як в вищезгаданім Бажановім творі «Сліпці»). Незвичний словник звичайно являється незвичними синонімами звичайних слів — переважно різного роду архаїзмами. Про це явище ми вже говорили в 7.12, говорячи про синоніми взагалі. Тут додаймо ще кілька слів про сино-

⁶³ Юрій Шерех, «Велика стаття про малий вірш», *Не для дітей*, В-во Пролог, 1964, ст. 402.

німи, які незвичні. — Можливими є два роди реакції читачів на них: або читач таке слово знає або, тому, що воно незвичне, він бачить його уперше (чи бачив його так давно, що сприймається воно практично так, наче б він бачив його уперше). В першій випадку реакція буде така, як було сказано в 7.12, т. є, авторів намір може, але не мусить, бути сприйнятим. В другій же випадку, за винятком слів, які автор вживає на те, щоб читач не зрозумів їх, що напевно трапляється дуже рідко, авторів намір не буде сприйнятий, бо ж читач не знає слова. Це буде правдою навіть і тоді, коли він потрудиться і пошукає його в словнику, бо словники, навіть не-українські, звичайно не подають того роду інформації, яка відрізняє синоніми (н. п., різниця між вже згаданими «батьківщина» і «вітчизна»). Так, що техніка ця в літературі оказується безвартісною.

7.14 Як було сказано, цей переборщений наголос на лексику, в додатку до цього, що він продукує твори несмачні («надуті»), і які розбігаються зі своєю ціллю, є мабуть приводом до того, що в українській літературі не розроблено багато інших аспектів літературної техніки, таких, як прецизне оперування елементарними семантичними поняттями, вживання синтакси, як засобу передавання інформації, і цілий ряд архітектурних проблем. Розроблення цих аспектів, і менший наголос на лексику, освіжили б українську літературу і зробили б її принаймні різноманітнішою, якщо не кращою. І мало б це ще один позитивний наслідок — якщо хтось цікавиться розповсюдженням української літератури серед чужинців (а дехто це робить, хоч це не обов'язково потрібне), такі нові твори надавалися б для цього багато більше.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛЮТИЙ 1972, Ч. 2 (134)
РІК ВИДАННЯ ДВНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1972, Ч. 3 (135)
РІК ВИДАННЯ ДВНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН